

ALICE SCHALEK NA ČRNOGORSKI MEJI

*Mira MILADINOVIĆ ZALAZNIK*Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, Gospodinjaska 8, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: mira.miladinovic-zalaznik@institut-nr.si

IZVLEČEK

Prispevek se ukvarja z vojno dopisnico Alico Schalek in njenim poročanjem z vojnih položajev na meji s Črno Goro 1915. Je rezultat dela z viri ter primarno in sekundarno literaturo ob upoštevanju najnovejših znanstvenih izsledkov, pri čemer velja poudariti, da se za poročanje vojne dopisnice Alice Schalek s črnogorske meje stroka do sedaj ni zanimala. Mimo tega je novost prispevka tudi v oceni, da Schalekova v svojih člankih ne povečuje vojne, kot se ji nenehno očita, pač pa artikulira razmišljanja borečega se posameznika v svetovni vojni.

Ključne besede: Alice Schalek, črnogorska meja, kralj Nikita (Nikola I.), Neue Freie Presse, Karl Kraus, prva svetovna vojna, emancipacija žensk

ALICE SCHALEK ALLA FRONTIERA CON IL MONTENEGRO

SINTESI

L'articolo tratta gli articoli riguardo la situazione alla frontiera con il Montenegro nel 1915 della corrispondente di guerra Alice Schalek. Vengono presentati i risultati dell'analisi delle fonti primarie e secondarie tenendo conto anche dei risultati di ricerca più recenti. Bisogna sottolineare che gli scritti della Schalek sul Montenegro non vennero finora trattati dagli studiosi. A parte questo, l'articolo presenta come la Schalek nei suoi articoli non glorificava la guerra come veniva, invece, descritta fin'ora. Anzi, al contrario, la corrispondente cercava di articolare i ragionamenti e i pensieri dell'individuo che combatteva nella guerra mondiale.

Parole chiave: Alice Schalek, frontiera montenegrina, re di Montenegro Nikita (Nicola I.), Neue Freie Presse, Karl Kraus, Prima guerra mondiale, emancipazione delle donne

*V nezaslišanem evropskem klanju je vojna
s Črno Goro samo epizoda, toda zelo bi se
motili, ko bi podcenjevali tega sovražnika.*
(Schalek, 1915a, 2).

UVOD¹

Novinarka, pisateljica, fotografinja, popotnica in predavateljica Alice Therese Emma Schalek se je rodila 1874 na Dunaju v liberalni meščanski judovski družini. Obiskovala je licej in se naučila več tujih jezikov. Študirala ni, ker so takratne okoliščine to komaj dopuščale. V Evropi so ženske smele od leta 1863 študirati v Parizu, od leta 1867 v Zürichu in šele od leta 1897, ko jih je Schalekova štela triindvajset, tudi in samo na dunajski filozofski fakulteti (Miladinović Zalaznik, 2017, 196–197). Kljub temu, da zlasti v njenih krogih ni bilo v navadi, da bi se ženske poklicno usmerile, je storila prav to. Začela je pisati in objavljati. Leta 1902 je tako kot veliko nemško pišočių kolegic v 19. st. pod moškimi psevdonimi Paul Michaely objavila daljše prozno delo *Wann wird es tagen? Ein Wiener Roman* (Kdaj se bo zdanilo? Dunajski roman). V svojem prvencu se je lotila tem, ki jim je ostala zvesta tudi kasneje: meščanske družbene razmere, prikazane na usodah ženskih likov, odločitve, ki jih ženske sprejemajo v njim nenaklonjenem okolju, družbeni položaj žensk, neenakopravnost z moškimi, nemožnost izobraževanja in študija. Zlasti slednje je imela za osnovni predpogoj emancipacije žensk, ki jo je razumela kot ekonomsko neodvisnost od moškega ali družine ter kot izboljšanje družbenega položaja, manj pa kot seksualno osvoboditev.

Še ne čisto tridesetletna je 1903 začela objavljati v feljtonu dunajskega dnevnika *Neue Freie Presse* (NFP), kjer je publicirala dobrih 30 let. Ker so jo zanimale tuje dežele, je od takrat, ko je s pisanjem služila, torej od 1903 dalje, popotovala. Bila je na Norveškem, Švedskem, v Alžiriji, Tunisu, Indiji, vzhodni Aziji. Leta 1904 je konvertirala v protestantizem. Leto pred vojno se je podala na krajšo pot okoli sveta. O svojih doživetjih in vtisih ni pisala zgolj člankov za NFP, pač pa tudi odmevne potopisne knjige. O popotovanjih, ki jih je, kakor tudi pozneje vojne dogodke, dokumentirala s fotografijami, je javno predavala.² Dejavna je bila v *Društvu pisateljic in umetnic na Dunaju*, bila prvi ženski član tiskovnega kluba *Concordia* (1858), ki je bil ustanovljen v podporo pomoči potrebnim novinarjem in je imel od leta 1872 dalje celo svoj pokojninski fond (Wikipedia, Presseclub Concordia). Bila je članica predsedstva avstrijskega PEN.

Habsburška monarhija je bila začetek stoletja država, kjer so »*enakopravnost vseh narodov označevali kot 'najmočnejši temelj avstrijske misli o cesarstvu'*. Toda to, kar je

1 Članek je nastal v okviru projekta *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode* št. J7-8283, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 O enem takšnih predavanj je poročala celo *Marburger Zeitung*, 17. 11. 1927: Alice Schalek am Vortragstisch der Volkshochschule, 4.

bilo mišljeno kot ugotovitev in hkrati program ter je imelo biti vrhu tega tudi zajamčena pravica, ni moglo preprečiti, da se narodi cesarstva ne bi odtujili. Po 'poravnavi' leta 1867, ko je bila Habsburška monarhija 'razsekana' na dve polovici, ki sta imeli skupno poleg osebe vladarja samo še zunanjo, obrambno in finančno politiko, se je sicer predvsem Madžarska do neke mere umirila, toda za narode cesarstva je bilo to na dolgi rok premalo in preveč.« (Rauchensteiner, 2013, 34). Vsaka polovica monarhije zase je bila pod vplivom ene nacije: Cislajtanija pod vplivom Nemcev, Translajtanija pod vplivom Madžarov. Slovani so v tem političnem okviru ostajali brez svojih predstavnikov v visoki politiki. Vodilni politiki in tudi prestolonaslednik Franc Ferdinand so sicer razmišljali v smeri ukinitve dualizma in njegove nadomestitve z močnejšo federalistično ureditvijo cesarstva (Rauchensteiner, 2013, 34; o neuspehlih poskusih kompromisov npr. Žitko, 2016; o nacionalnih antagonizmah npr. Jenuš, 2017), vendar Slovanom to takrat ni bilo več dovolj. Začeli so se ozirati po sosednih slovanskih državah ter stremeti po nacionalnih avtonomijah, kar je pomenilo destabilizacijo cesarstva.

Sarajevski atentat (28. junij 1914), katerega žrtvi sta bila avstro-ogrski prestolonaslednik Franc Ferdinand in njegova soproga Sofija, je pomenil tudi v življenju Schalekove cezuro, vsem okoliščinam navkljub. Okoliščine pa so bile takšne, da niti na Dunaju niti v Budimpešti niso pretirano žalovali zaradi prestolonaslednikove tragične smrti. Na dan atentata je vrhunski avstrijski dramatik in pripovednik Arthur Schnitzler v svojem dnevniku zabeležil, da je bil prestolonaslednik »strahotno neprijubljen« (Schnitzler, 1983, 123). Očitno je veljal za prevelikega zagovornika Slovanov ter bil preveč naklonjen reformi Habsburške monarhije v duhu trializma, ki naj bi upošteval zlasti aspiracije Hrvatov (Wikipedia, Atentat von Sarajevo; glede neuresničenih reform npr. Žitko 2016).

Avstro-Ogrska se je po atentatu pospešeno pripravljala na vojno s Srbijo, kljub temu da ni bila ne primerno organizirana ne oborožena ter bila nacionalno heterogena, kar se je kmalu izkazalo za precejšno težavo (podrobneje npr. Antoličič, 2017, 901–906). Vedno bolj virulentnega narodnostnega problema se ni dalo več kontrolirati. Uradniki c. in kr. vojnega ministrstva so bili 68 %-no Nemci. Tudi sestava višjih oficirjev je bila problematična, saj so bili prestari in premalo učinkoviti, o čemer so pozneje pisali avtorji *habsburškega mita* (Magris, 1994), med njimi Jud iz Vzhodne Galicije Joseph Roth. Roth je Habsburški monarhiji v svojih delih, napisanih že po njenem propadu in precejšen del v pariškem azilu, postavil idealiziran spomenik. V svojem znamenitem romanu *Radetzkyjeva koračnica* je aktivne visoke oficirje označil za *maneverske generale*. V vojski je bilo med vojaki že od začetka 20. stoletja precej samomorov,³ leta 1903 več kot 10 na 10.000 vojakov, večinoma izvršenih s strelnim orožjem. Vsemu temu navkljub je veljalo zmotno mnenje, da Avstro-Ogrska sicer poka po vseh šivih, da pa je njena vojska trdnega zdravja (Rauchensteiner, 2013, 51–81).

Politično in vojaško so se Nemško cesarstvo, Avstro-Ogrska in Italija dogovarjale ter dogovorile za skupno obrambno vojaško zvezo že v 19. stoletju. Tako so centralne

3 O samomorih in drugih oblikah grozot med prvo svetovno vojno med avstro-ogrskimi vojaki prim. Hazemali, 2017, 193.

sile Avstro-Ogrska, Nemčija in Italija (1882) načrtovale še zlasti skupno mornarico (Rauchensteiner, 2013, 266–269; Miladinović Zalaznik, 2016a, 132–133). Ta načrt se je tretjinsko izjalovil, ker je Italija stopila v vojno šele leta 1915, in še to na strani antante (na podlagi podpisa tajnega Londonskega pakta oziroma memoranduma, z dne 26. aprila 1915, podrobneje Bajc, 2017, 836–841). V tistem času se je znova postavljalo vprašanje kolonij, svet je postajal vedno nemirnejši in se premikal v vse mogoče smeri (Rauchensteiner, 2013, 51–81).

Kot povod za ultimat Srbiji so si avstro-ogrski politiki izbrali *izmišljeni* spopad pri Temes Kubinu, danes Kovinu ob Donavi, kjer naj bi bile srbske enote napadle avstro-ogrsko. Ta *Fake-News*, kot bi se modno reklo danes, ki je bila celo sprejeta v uradni tekst vojne napovedi (Rauchensteiner, 2013, 129f), je bila povod za *resnično* vojno napoved, ki je sledila natančno mesec dni po sarajevskem atentatu, 28. julija 1914. Nad vojno so bili navdušeni vsi: finančniki, politiki, ki so jih podpirali intelektualci in umetniki ter običajni ljudje po vsej Evropi. Vsi so bili prepričani, da bo kratka in vsi, da bodo zmagali. Nasprotnikov vojne je bilo silno malo in javnost jih je zasmehovala tako kakor borko za mir Bertho von Suttner, roj. von Kinsky, prvo žensko, ki je 1905 prejela Nobelovo nagrado za mir (Lughofer, 2010, 169–191) ter o miru predavala po Evropi in ZDA.

Schalekova je spremljala te dogodke. Že 31. avgusta 1914 je na Dunaju pomagala ustanoviti dobrodelno organizacijo *Schwarz-gelbes Kreuz* (Črno-rumeni križ), ki je skrbelo za vojne invalide ter njihove družine. Preteči sta morala skoraj dva meseca vojskovanj, pasti je moralo veliko vojakov in oficirjev in jih biti veliko ranjenih, širile so se govornice, kar je bilo sicer res, o samomorih oficirjev in vojakov (izgubljene bitke, izgubljena čast), silno navdušenje se je moralo nekoliko poleči, preden se je o delu te dobrodelne organizacije poročalo tudi pri nas. Na isti dan, 4. oktobra 1914, sta o tem poročali tako tržaška slovenska *Edinost* v članku pod naslovom *Črno-rumeni križ za prehrano revežev* kakor tudi ljubljanska nemška *Laibacher Zeitung* v članku anonimnega avtorja *Kriegsfürsorge* (Vojna oskrba). Vsebina obeh novic je identična, kakor da bi jo bil prispeval isti dopisnik, v *Edinosti* pa se bere tako:

Črno-rumeni križ za prehrano revežev. DUNAJ, 3. (Kor.) Namestnikova soproga, baronica Bienerth je kot častna predsednica 'Črno-rumenega križa' oddala danes, na preddan godu Njega Veličanstva županu dr. Weiskirchnerju 100.000 K kot mesečni prispevek za brezplačno prehrano in 100.000 K kot skupilo akcije Črno-rumenega križa. Ta županu izročena svota omogočuje, da se bode skoz en mesec, torej do 1. novembra dajalo lahko 3 x 333 revežem vsak dan gorko kosilo. Župan je baronici, ki je bila prišla v spremstvu odborice Alice Schalek, pisateljice in odborice Črno-rumenega križa in odborice Frankl, izrekel svojo najtoplejšo zahvalo za uspešno akcijo in je bil zelo vzradoščen, ko je slišal, da se za ves čas vojne sme mesečno računati na tak znesek.⁴

4 *Edinost*, 4. 10. 1914: Kor.: Črno-rumeni križ za prehrano revežev, 1.

Morda je prav to, da se je novinarka v zaledju ukvarjala s posledicami vojne leta 1915 botrovalo njeni želji, naj jo oblasti kljub ne več rosnim enainštiridesetim letom pripustijo kot vojno poročevalko, uradno akreditirano pri c. in kr. vojnem tiskovnem oddelku.⁵ Postala je druga ženska na tem položaju, prva je bila madžarska novinarka Margit Vészi (ÖSA, Alice Schalek), in prva vojna poročevalka z visoko ležečih gorskih položajev v Dolomitih, ob Soči in na črnogorski meji.

Odločitev avstro-ogrškega vojnega tiskovnega oddelka, da novinark ne pošlje v zaledje, od koder bi poročali o *posledicah* vojne civilnemu prebivalstvu, ki je ostalo doma (stari, otroci, ženske), kjer so bile ravno ženske tiste, ki so *smele* in *morale* organizirati kompletno civilno življenje, se pravi delati v tovarnah, voditi podjetja in skrbeti za preživetje družin ter zaposlenih, temveč na *bojišča*, je bila drzna. Drzna, ker ženske takrat na nobenem področju svojega življenja niso bile enakopravne moškim, ker niso imele vrhunske izobrazbe ali zgodovinskega znanja, ker se večinoma niso razumele na politiko in se niso spoznale – razen če niso bile morda soproge ali hčerke oficirjev – na vojaški ustroj. In tudi zato, ker javnost ni bila vajena, da bi ženske pisale poročila z bojišč. Slednje niso bile zaželeni niti kot borke za mir (Miladinović Zalaznik, 2017, 197). C. in kr. tiskovni oddelek si je od novinark verjetno obetal drugačnega poročanja, drugačnega videnja vojnega dogajanja in zato določenega presežka pri propagiranju vojne ter oblikovanju javnega mnenja. V luči povedanega je posebna ironija zgodovine, da je k emancipaciji žensk do takrat največ pripomogla prav velika vojna (podrobneje npr. Verginella, 2015a; glede širših vplivov vojne na kulturo Verginella, 2015b).

Schalekova je poročala z bojišč v Srbiji, na hercegovski meji s Črno Goro ter na Jadrano, kjer sta se skupaj na isti strani borili nemška in avstro-ogrška vojska proti nekdanji zaveznici, italijanski mornarici. Njene članke je javnost sprejemala različno in jih tudi še danes.⁶ Med poklicnimi kolegi jo je najostreje kritiziral Karl Kraus, ki ji je, kljub temu, da je o vojni dolgo molčal tudi sam (Miladinović Zalaznik, 2016b, 275–276), očital marsikaj, med drugim tudi to, da je sploh pisala za NFP (kar je kot mladenič počel tudi sam), predvsem pa povečevanje vojne. Imenoval jo je »*Jourjüdin*« (Jourjudinja, izpeljanka iz njegove skovanke Journaille, slabšalno za novinarje) in jo obsipaval z vsemi mogočimi antisemitskimi stereotipi, ne glede na to, da je bil tudi sam Jud.⁷ V svoji obsežni drami *Die letzten Tage der Menschheit* (Poslednji dnevi človeštva) jo je ne samo napadal, pač pa tudi smešil, tako da ga je avtoričin brat Norbert, podpolkovnik, pozval na dvoboje. Kraus se je izgovoril na svojega odvetnika, tako da do dvoboja ni prišlo, Schalekova ga

5 Več o c. in kr. vojnem tiskovnem oddelku, njegovem načinu dela, ki je bil v svojem času med najbolj razvitimi na svetu sploh, tudi o vlogi slikovnega materiala, zlasti fotografije in o vlogi Schalekove, prim: Colpan, Kerekes, Mattl & Orosz, 2015.

6 Germanist Dietmar Goltchnigg (Gradec) jo v svojem članku označi za »*militantno, vojno poveljujočo reporterko*« (Goltchnigg, 2017, 79), pri čemer spregleda, da Schalekova ni bila militantna niti ni povečevala vojne po sebi (kar je preverljivo v njenih tekstih), je pa povečevala individualno človeško trpljenje in pogum avstro-ogrskih vojakov, podoficirjev in oficirjev. Moč objavljenih tekstov je v obravnavanju *individualnih* usod *anonimnih* posameznikov. Njena besedila niso izključno propagandna, kot se vedno znova sugerira.

7 Fackel, 5. 5. 1916, 18, 432–425, 17–19; Schick, 1984, 79.

je zato tožila zaradi žaljenja časti. Tožbo je leta 1917, ko je prenehala delovati kot vojna reporterka, umaknila, seveda pa je morala kriti stroške postopka.

Vojno je po razpadu Avstro-Ogrske kritizirala, vendar se od svojega poročanja z bojišč ni distancirala. Ni ga razumela kot del uradne propagande in ni prevzela odgovornosti za so-tvorbo javnega mnenja.

Med obema vojnama je avtorica pisala potopisne članke, kjer se je zavzemala za ženske pravice, tematizirala socialne in družbene spremembe v deželah, ki jih je obiskovala in se odzivala na politične razmere na vzhodu Evrope – podpirala je komunizem, stalinizem in celo njune sprevrženosti, kot je bilo preganjanje kulakov. Potopise je objavljala v dnevnem časopisu in knjigah ter o svojih poteh tudi predavala. Leta 1930 je potovala v ZDA. Bila je naklonjena novim medijem, o čemer pričata ohranjena intervjuja (oba z dne 26. februarja 1931) za prvo nemško radijsko postajo, ustanovljeno 1923 v Berlinu, FST (Funk-Stunde AG). Pripovedovala je o neki Američanki in o indijskih dvorcih⁸. Pri petinšestdesetih letih jo je 1939 gestapo zaprl, češ da o nacizmu širi grozote. S pomočjo zvez je dosegla, da so jo izpustili. Preko Švice je pobegnila v London, od tam pa leta 1940 v ZDA. Tu je živela odmaknjeno od javnosti in leta 1956 umrla v nekem domu za ostarele blizu New Yorka (Wikipedia, Alice Schalek; Kalka, 2003).

NA ČRNOGORSKI MEJI

Schalekova je bila na svoje odhode na fronto telesno dobro pripravljena, saj je bila hribolazka, kar takrat ni bilo nekaj običajnega za ženske. Gorske položaje ocenjuje in opisuje natančno, vendar brez navajanja točnih lokacij. Našteva kraje, ki jih je sama obiskala in ki jih prikaže locirane v naravo in kot vojaški položaj. O stanju na črnogorski meji, kamor je bila poslana novembra 1915 (Črna Gora je podonavski monarhiji napovedala vojno že 5. avgusta 1914; podrobneje o črnogorski vpletenosti v Veliko vojno Caccamo, 2008; Živojinović, 2014), je poročala v treh člankih. Objavila jih je pod skupnim naslovom *Na črnogorski meji* in jih podpisala z lastnim imenom (česar niso počenjali vsi dopisniki). Prvi je izšel 14. novembra 1915 na drugi in tretji strani sicer 60 strani obsegajoče nedeljske številke dunajskega dnevnika NFP kot članek *vojne dopisnice*, nadaljevanji, objavljeni 11. in 15. decembra 1915 sta izšli kot podlistka.

Dopisnica začne svoj članek brez posebnega uvoda, ki smo ga sicer pri njej vajeni, z jedrnato ugotovitvijo, da se kralj Nikita, kakor imenuje črnogorskega kralja Nikolo I., o katerem se je v avstrijski javnosti sicer precej govorilo, bojuje s Habsburškim cesarstvom, ker je

v sebi nenadoma odkril neobvladljiva srbsko-nacionalna čustva, ko se je v deželo s srce osvežujočo vztrajnostjo kotalil ruski rubelj. Tako nenadoma ni več mogel gledati zatiranja slovanskih bratov in se je lotil njihovega osvobajanja ter tega, da jim ponudi delež dobrobiti svoje vladavine (Schalek, 1915a, 2).

8 Schriftsteller im Rundfunk – Autorenauftritte im Rundfunk der Weimarer Republik 1924–1932.

Črnogorskega kralja da so poleg denarja v vojno pripravile afinitete do slovanstva. Odkar je kot vojna dopisnica na črnogorski meji slišala, kako ga opisujejo sosedje, si je o njem ustvarila lastno mnenje. Kralj da je »čudna mešanica operetnega veličanstva in junaškega patriarha, grotesken, toda nikakor smešen monarh z nikakor smešnim ljudstvom« (Schalek, 1915a, 2). Poročevalka je do kralja sicer ironična, vendar izrazi določeno spoštovanje do prebivalcev sovražne dežele:

Kralj Nikita pozna svoje Črnogorce do obisti. Ve, da jih ne moreš, tako kot Srbe, zagreti za svobodo, slovanstvo in pozicijo velesile, da se ne borijo za ideale, temveč da bi potešili lakoto in ohranili svojo zemljo. Tako tudi ni izgubljal časa za nekoristne fraze [...] Z vladarskim zamahom roke je pokazal rodovitne doline, ki so vzdolž meje položene v hercegovski kras, znamenita polja naših južnih provinc, ki Črnogorcem že od nekdaj bijejo v oči, in patetično vzkliknil: 'Poglejte tja, vi, ki morate jesti krompir, kako fantje tam preko obedujejo pšenico in koruzo!' Na svetu je vse relativno. To je bila najprimernejša pot, da vzbudi navdušenje gladojučih Črnogorcev. (Schalek, 1915a, 2).

Kralj je, kot pravi novinarka, poskrbel za to, da ni imel konkurence, torej da se ljudstvo ni moglo izobraževati:

Ne trpi – s svojega stališča modrec – nikakršne inteligence v deželi, višjo deklinško šolo je ukinil, učenjakov in kapacitet mu ni mar. Nekega odvetnika iz Mostarja je imenoval za predsednika Vrhovnega sodišča in polkovnemu zdravniku majhne avstrijske obmejne garnizije Avtovac je dovolil biti hkrati tudi okrožni zdravnik v Črni Gori, kjer so imeli do vojne pet zdravnikov. Zdaj naj bi jih tam ne bilo niti toliko več. (Schalek, 1915a, 2).

Dopisnica je odšla na položaje ob črnogorski meji novembra 1915. »Po letu vojne je Avstro-Ogrska pri več kot 5,6 milijonih vojakov, ki so bili že ob začetku vojne na razpolago in so jih postopoma vpoklicali, štela skupno izgubo 56.989 oficirjev in podoficirjev kakor tudi 2.484.548 vojakov. Vsak osmi oficir in vsak deseti vojak. Okoli 730.000 oficirjev in vojakov je bilo ujetih ali pogrešanih, 928.000 jih je bilo različno težko ranjenih.« (Rauchensteiner, 2013, 467). Takrat je bilo jasno že vsem, da vojna ne bo ne lahka ne kratka.

Spopadu Avstro-Ogrske s Črno Goro novinarka odredi mesto v novejši evropski zgodovini: »V nezaslišanem evropskem klanju je vojna s Črno Goro samo epizoda, toda zelo bi se motili, ko bi podcenjevali tega sovražnika.« (Schalek, 1915a, 2). Kljub epizodnosti dogajanj so bili apetiti tako nemškega kakor avstro-ogrškega cesarstva po Črni Gori (in Srbiji) konstantno veliki. Njuni interesi niso bili kompatibilni, kar je med zaveznicama povzročalo nemalo napetosti in težav (Rauchensteiner, 2013, 459–496).

Schalekova v svojem prvem članku opiše gore in vremenske razmere tako novembra 1915 kakor tudi na splošno v teh krajih ter predstavi način črnogorskega vojskovanja, kamor so vpete tudi ženske, kar so prezrli njeni kritiki takrat in danes, ko ji očitajo, da o ženskah na fronti ni pisala.

Vojna, ki jo bijejo Črnogorci, se poda v njihovo državo, prilagojena jim je. Čisto vsakemu možu uspe, da vojskovanje prepusti terenu. S svojimi opanki trdno koraka od kamna do kamna [...] Pravi Črnogorec se izogiba mehki ravni cesti, ki mu zadaja bolečino, kjer ga podplati žgejo in se utrudijo. Že v tem je dober kos nasprotja z Zahodnim Evropejcem, ki mora med prodiranjem cesto pripeljati tako rekoč s seboj. [...] Lepa trda cesta od Mostarja, po kateri smo hodili skozi srce Hercegovine, se mi je zazdela že pred poznavanjem stanja [...] vsiljiva, preglasna in neželena sredi te nenavadne neukročene pokrajine. Zahodni Evropejec je ne more zgrešiti, njegov trdi čevlji niso primerni za kamnita polja, v njih mu drsi, čevlji so glasni in ga že na daleč izdajajo, medtem ko domorodec napreduje brez glasu. Ponoči se priplazi, bela ovčja koža ga dela tako nevidnega kakor črni plašč; bombo ali granato vrže na naš položaj, potem pa kot mačka zbeži in zgolj po naključju ga zadene strel naših strojnic. (Schalek, 1915a, 2).

Vsak Črnogorec ima lastno orožje, ki ga dobro pozna, saj tudi pogosto strelja, »samo zato, da si ogreje roke« (Schalek, 1915a, 2). Orožja se zatorej ne boji, boji se zgolj artilerije, ki jo »imenuje [...] velika puška, strojnice pa švabska muzika« (Schalek, 1915a, 2). Avstrijski oficirji v Avtovcu skoraj ne morejo zajeti ujetnikov, ker se vojaki močno upirajo. Zato jih pokončujejo.

O Črnogorcih ve, da so na splošno dobro obveščeni kljub temu, da nimajo telefonov:

Pri Avtovcu sta fronti oddaljeni v slišni razdalji druga od druge in naši sovražniki tam čutijo neustavljivo potrebo po pogovoru z nami. Njihova grla so neutrudna – njihova glasnost v državi nadomešča telefon – in vztrajno rjovejo svoje želje, opažanja, sporočila in začudenje od straže do straže. Tako so naši nenehno na tekočem o črnogorskem stanju duha, videli so sovražne predstraže, kako sredi kamnov plešejo kolo, njihov narodni ples, in slišali so jih kričati živijo, ko je padel Przemisl ter ko so Srbi dosegli svoje uspehe [...] Sedaj pa, ko smo v jurišu zasedli Beograd, nam tožeče vzklikajo: 'Švaba, Švaba, za božjo voljo, kaj počneš z našimi Srbi?' (Schalek, 1915a, 3).

Novinarka razlaga nastalo situacijo. Ko se je vojna začela, avstrijsko armadno vodstvo ni imelo časa razmišljati o Črni Gori:

V Avtovcu je bila majhna garnizija, ki se je Črni Gori smejala, kakor so se pač tej deželici rogali povsod. Tam je mobilizacija čudna, ker je za tiste kraje najprimernejša civilna obleka in je zaradi tega, ker ima vsak moški svoje orožje, mobilizacija nedosegljivo enostaven proces. Če Nikita da danes povelje, stoji jutri udarna armada pred njegovo hišo. (Schalek, 1915a, 3).

Kralju se ni treba ukvarjati s prehrano svoje vojske:

Za pratež in oskrbo Nikiti tudi ni treba skrbeti, nobenega moža država ne prehranjuje, sam mora poskrbeti za svojo prehrano. Da bi to bilo možno, je vsakdo postavljen kar

se da blizu svojega doma, zvečine stotnijo oblikujejo iz vaše skupnosti. Ta sistem tudi nenavadno stimulira hrabrost. Nekdo raje pusti svoje življenje na polju, kakor da bi se pred sosedom izkazal za strahopetca; to, da v svoji vasi veljaš za junaka, pa je že od nekdanj po vsem svetu do neke mere vplivalo na še tako trden značaj. (Schalek, 1915a, 3).

Na mestu, ko dopisnica govori o prehranjevanju sovražnikove vojske, opiše tudi vlogo Črnogork. Ženske na fronto nosijo hrano, opravljajo tam sanitetna dela, nadzirajo in vodijo Transporte hrane. Če so položaji preveč oddaljeni od domače hiše, da bi vojak dobival hrano vsak dan, se od svoje enote lahko oddalji za tri dni, se v tem času naje ter prinese živila na fronto, kjer zopet ostane ves teden: »*Včasih stoji na njegovem mestu z orožjem v roki žena*« (Schalek, 1915a, 3). Ta način vojskovanja se zdi Črnogorcem tako samoumeven, da svojega nasprotnika vedno znova kriče sprašujejo, ali nima organizirane preiskrbe, ker ni videti žensk. Dopisnica zaključuje ta segment svojega poročanja z ugotovitvijo: »*Nikita je sicer dal svoje oficirje vzgojiti v pariški vojni šoli, modro pa ne spreminja starodavnega vojskovanja; ve, da vaše lepoticice ne smeš obleči v francosko toaleto in da iz kmeta ne moreš napraviti šefa generalštaba.*« (Schalek, 1915a, 3).

Samih bojev dopisnica ne opisuje, vendar ugotavlja, da za vojskama ni ostalo »*nič drugega kot puščoba, praznina, dež, megla in kamenje*« (Schalek, 1915a, 3). Tu se ji zdi primerno ogovoriti bralce in jih posredno vpeti v dogajanje: »*Vi, ki sedite v zaledju za prijetno čajno mizo, mislite na svoje brate na črnogorski fronti, mislite na to, kako tam zunaj možje stojijo v niču, možje zahodnih mest v posamičnih bojih z možmi vzhodnih gora.*« (Schalek, 1915a, 3). Prispevek je bralcu dal misliti. Ni ponujal patetične samohvale lastnih sil, pač pa diferencirano podoba stanja na črnogorski meji, ki je vplivala tudi nekaj spoštovanja do nasprotnika.

Drugič se Schalekova oglasi skoraj mesec pozneje, v sobotnem podlistku z dne 11. decembra 1915. Na prvi strani, kjer je njen prispevek objavljen pod črto, nekega dne v novembru še vedno poroča s črnogorske meje s Hercegovino, tokrat o transportu hrane *Od Avtovca v Stepen*, ki ga spremlja. Črnogorcev, ki sicer vedno zasledujejo nasprotnikove dobave hrane, tokrat ni na spregled kljub zanje ugodnem vremenu (dež, megla). Ob poti je videti porušene hiše pobeglega prebivalstva, ki v svoji turopsnosti spominjajo na sodni dan. To turopsnost da so, kar zadeva hiše, zagrešile avstro-ogrske enote:

Te hiše niso bile porušene z orožjem, temveč so bile zažgane, in sicer od naših lastnih kaznovanih enot. Iz njih je silno izdajalsko prebivalstvo na začetku vojne prebegnilo v Črno Goro; sedaj ti ljudje, ki so večji poti in poznajo kraje ter nosijo naše uniforme, ki jih pogosto ščitijo na razdaljo le nekaj korakov, tvorijo na oni strani prednjo fronto. Oficirji se zelo pritožujejo, ker imajo le redko opraviti z rednimi enotami, večinoma s prebeglim civilnim prebivalstvom, s Čuši, ki so to ime dobili zato, ker vsak stavek začnejo ali končajo z besedama 'čuj es', kar pomeni 'čujješ'. (Schalek, 1915b, 2).

V teh razmerah se oficirji pritožujejo, da »*ne bojujejo viteške vojne, ampak obliko gverilskega boja, ki zaradi bednosti prizorišča deluje še bolj banalno in njihovi vojni*

jemlje ves smisel ter vrednost» (Schalek, 1915b, 2). Kljub temu se trudijo razumeti svojega nasprotnika, ki ga ne sovražijo. Sovraštva, kakor pravi sama, da ni doživela na nobeni fronti, kjer je do sedaj bila, niti do »Lahov, ki so prelomili zvezo« niti do »Srbov, ki ščuvajo v vojno« (Schalek, 1915b, 2).

Avstro-ogrski oficirji na položajih so raziskovali življenje mejašev pred vojno na obeh straneh meje ter ugotovili, da so gojili tesne stike. Zdelo se je celo, da so onkrajšnji mejaši (Črnogorci) več živeli tostran meje (v Hercegovini) kot pa pri sebi doma. Tam so bili bolje plačani, dekleta so služila kot deklice, za kar so bila doma preponosna. Spregovori tudi o domnevni lenobi črnogorskega prebivalstva. Isti ljudje, ki da doma niso hoteli delati, »so [bili] v Ameriki, kjer je delo pošteno, najboljši material kolonizacije« (Schalek, 1915b, 2). Ljudje z obeh strani meje so bili med seboj v sorodu, se poročali, prijateljevali, trgovali in si bili blizu tako gospodarsko kakor tudi narodnostno in osebnostno. Razmere, ki spominjajo na neki drug čas in neke druge opise – namreč razmer v drugi Jugoslaviji med razpadom.

In če danes, po izkušnjah druge svetovne vojne in vseh ostalih vojna, tudi v Evropi, razmišljamo o zlorabi besed, o nepreciznosti in poljubnosti jezika, je o tem pred sto in več leti razmišljala tudi Schalekova na fronti:

Resnično življenje je drugačno od tistega, ki ga predstavljajo besede in stavki, še zlasti tisti grozni, ki jih je narodila vojna in so se v javnosti navzeli nelagodne lahkotnosti. Besede kot prebežnik, izdaja, ovaduh se na fronti izgovarja z več razmisleka kot v zaledju. (Schalek, 1915b, 3).

Ljudje na fronti so doživljali grozote, ki se jih spominjajo in o njih govorijo. Podobnih grozot njihovi poslušalci niso nikoli videli in jih zato tudi ne morejo razumeti. Kdor opazuje oči pričevalcev, ko pripovedujejo, v njih ugleda »nekaj brezupnega, kadar mislijo na reči, ki jih nihče v zaledju ne more razumeti, kadar pripovedujejo o rečeh, za katere so domači določili že vnaprej pripravljene fraze, ki pa jih resnično poznajo samo oni sami« (Schalek, 1915b, 3).

Razmišljanja o tem, kako se počutijo vojaki in oficirji v vojni, kot jih svojim bralcem ponuja vojna dopisnica, gotovo niso del uradne propagande, kot ji je očital Kraus, in po moje tudi ne pomenijo poveličevanja vojne. Glede na cenzuro in druge kontrolne instrumente, ki so jih med to vojno uporabljali in se jih v podobnih okoliščinah uporabljala vse do današnjih dni (Miladinović Zalaznik, 2016a, 128–130), se danes lahko čudimo stavkom, ki jih je drugo leto spopadov objavila v dunajskem dnevniku NFP:

Čprav sem šele od pred kratkim na fronti, natančno vem, da se vojak, ki se bojuje, niti najmanj ne zanima za politiko. Nasprotno pa ga zaposluje veliko bolj, kot prizna, problem osebne hrabrosti. Seveda se je nenehno pripravljen žrtvovati, toda kako, kdaj in kje so vprašanja, ki ga prav tako nenehno pretresajo. Medtem ko njegov brat doma pozna samo končne rezultate tega notranjega razvoja, se njemu človeško približuje sovražnik, ki preživlja iste notranje konflikte, ki živi isto življenje kot on. (Schalek, 1915b, 3).

Sl. 1: Begunci iz balkanskih bojiščih, na območju bodoče Jugoslavije (Muzej novejšje zgodovine).

To razmišljanje o sorodnosti oz. identičnosti doživljanj vojne s strani domače in sovražne vojske, ki se na bojnem polju spopadata, intimno pa doživljata iste strahove, iste tesnobe, si postavljata ista vprašanja – in dajeta verjetno iste odgovore, daje misliti. Tako vojna dopisnica jasno in glasno opozori na sorodnost doživljanja spopadov na straneh vseh vpletenih. Zdi se, da je vojaku anonimem *nasprotnik na bojnem polju s svojo izkušnjo bliže od lastnega brata v zaledju*.

V Stepenu, kjer je dopisnica tudi bila, je stacioniran nov regiment črne vojske (sestavljen iz Madžarov, Slovakov, Srbov in domačinov), ki se Črnogorcem upira na njihov način. Vojaki živijo skupinsko v barakah ali pa individualno v podzemnih prebivališčih, kjer je videti celo knjige, časnike in kakšen posušen cvet. Ta bivališča bi bilo po mnenju dopisnice treba razstaviti v cesarskem muzeju na Dunaju poleg slik Tiziana, njihove fotografije pa objaviti v vsakem učbeniku. Niti oficirsko bivališče ni razkošno: *en prostor, ki služi kot spalnica, kadilska soba in sprejemnica šestim oficirjem*. Streha pušča, voda curlja tudi po pogradih, ni je moč ustaviti. Naokoli gore, ostanki vasi, pokrajina, ki jo zna tolmačiti samo vojak. Vse to dopisnici, ki ji razkazujejo položaje, ne vzbujajo posebnega zanimanja, toliko bolj pa vojski, ki se za vse to bori. »*Ob razlagah me žge bolečina, da morajo naši zdravniki, naši tehniki, naši tovarnarji in trgovci, naši umetniki in raziskovalci tu prebivati v votlinah v zemlji in tu darovati svojo kri.*« (Schalek, 1915b, 4). Bralec se sprašuje, kdo je kriv za vse to. In dobi lakoničen odgovor, ki to pot je del propagande: »*– vse to samo zato, ker je Nikita od Rusov dobil denar*« (Schalek, 1915b, 4).

Svoj prispevek dopisnica zaključí s pripovedjo o Hercegovcu, ki so ga Črnogorci ujeli, z njim grdo ravnali, mu pet dni ne dali ne hrane ne pijače, dokler se njihovemu kralju Nikiti ni osebno pritožil zaradi sramotnega načina ravnanja z ujetniki. Nikita je takoj poskrbel, da so ga premestili in mu dali staro francosko gasilsko uniformo v zameno za njegovo novo avstrijsko. To je tudi nekaj, kar Schalekova pokomentira v duhu uradne politike: »*Tako torej ocenjuje Francija svojega vzhodnega brata v orožju – Črno Goro vidi kot aziatsko trgovino z odpadno robo, kamor za božič lahko pošlješ stare reči – za vsesplošno razprodajo.*« (Schalek, 1915b, 4).

Tretji, zadnji Schalekin članek s črnogorske meje s podnaslovom *Od Bileka v Lastvo*, je bil objavljen 15. decembra 1915, prav tako pod črto. V naslovu zbudi pozornost pripomba, da je ponatis prepovedan. Pozno zvečer so potujoč po pusti in zapuščeni pokrajini prišli v Bilek, mesto brez ljudi, z zakajeno kavarno, kamor so zahajali avstrijski oficirji z dveh kilometrov oddaljenega utrjenega položaja. Tam so pili enako kavo, brali enake časnike in se družili z istimi ljudmi kot v svoji kazini, vendar so imeli občutek, da so vsaj nekje bili. »*V Bileku so namestili vojni tiskovni urad v barake lazareta. Prazne so, ker ni ne ranjencev ne bolnikov. Epidemijo tifusa, ki je grozila pred letom, so hitro ustavili, ker so sredi vojne izgradili vodovod.*« (Schalek, 1915c, 1). Tu dopisnica komaj opazno opozori na to, da Habsburška monarhija celo v vojni skrbi za infrastrukturo na svojem ozemlju, čeprav na nekem drugem mestu, kakor smo videli, opozori tudi na to, da so hiše pobeglega prebivalstva zažgali kaznovalni vodi avstro-ogrsko vojske.

Schalekovi dodelijo sobo, kamor jo odpelje neki narednik, ki ji medtem pove, da se je že trikrat javil na fronto in bil vsakič odklonjen. Ko ga opozori, da vendar je na fronti, ji odvrne, da ta fronta bolj spominja na knjige o Indijancih, ki jih je zabavneje brati kot peripetije doživljati. Na skupni večerji v utrdbi so zbrani oficirji vseh narodnosti, vseh poklicev in govorijo pol ducata različnih jezikov. Zbrani so zgolj zato, da se borijo »*z napol podivjanimi junaki pragozda*« (Schalek, 1915c, 2). Schalekova opisuje njihovo življenje v vojni in občevanje ter ju primerja z bitjem in žitjem civilistov doma. Tu, na položajih, se možje ne pretvarjajo, vsakdo je videti tak, kakršen dejansko je.

Iz članka razberemo, da se obiskani Bilek nahaja sredi hercegovske fronte proti Črni Gori in da ga dosegajo izstrelki. Meja je pregledna in poteka preko gora. Utrdbo na planini Vardar je avstro-ogrsko vojska sprva prostovoljno predala, ker je ni mogla oskrbovati, vendar jo je znova zasedla. Od tam ni daleč do Grahovega polja, kjer potekajo zadnji boji in ga bo kot naravna prepreka kmalu branil sneg. In ravno to pokrajino, »ki je do sedaj tvorila samo stransko kuliso vojne, so zaradi dogodkov v Srbiji nenadoma potisnili v prvi plan vojnega teatra« (Schalek, 1915c, 2). *Vojni teater* v tem kontekstu je bolj izraz nemoči kot propagande.

Ko oficirje med pogovorom zaprosi, naj se spomnijo bojev, sprva ni pravega odziva: »*Na začetku sem pisal dnevnik', se vmeša nekdo [...], ki je tudi od začetka vojne tu, 'ampak sem kmalu nehal. Za nas je najbolje, da te reči kar se da hitro pozabimo*« (Schalek, 1915c, 3). Vendar so se na prigovarjanje dopisnice, ki je bila sploh prva svojega poklica med njimi, vsi spomnili, kako so Črnogorcem uplenili »*dolgega Toma*« (Schalek, 1915c, 3), kakor so imenovali top. Pozneje so ga postavili na ogled

sredi Dunaja na Schwarzenbergovem trgu. Med boji so ugotovili, da so Črnogorcem poveljevali angleški in francoski oficirji, ki so jahali visoke konje za razliko od nizkih črnogorskih. Novinarka na tem mestu znova razloži, da so bili črnogorski oficirji izobraženi v francoski vojaški šoli Saint-Cyr, da do zadnje potankosti obvladajo tuje jezike, vendar se morajo vživljati v razmere, ki doma niso takšne, kot so se učili v Franciji. Tako da na primer ne komunicirajo s pomočjo poljskega telefona, pač pa s pomočjo majhnih ognjev, ki jih ob poti kurijo in listkov, ki jih puščajo pod kamni. V pripoved vplete razširjeni kliše, da tudi *»najmodernejši strategji ne morejo spremeniti dejstva, da Črnogorci pozno vstajajo, radi ponočujejo in da se jih pred deseto ne da obiskati«* (Schalek, 1915c, 3).

Schalekova opiše delovanje angleških oficirjev pri črnogorskih zaveznikih, ki da razmer ne poznajo in ne razumejo. V pomoč da jim je priskočil celo prebegli avstro-ogrski četovodja Bukomanović, ki je pri Črnogorcih dobil čin podpolkovnika. *»Kajti Nikita čisto natančno ve, da je za njegove ljudi veliko bolj primeren za komandanta podoficir sosednje monarhije kot pa najbolj gosposki stotnik angleškega generalštaba.«* (Schalek, 1915c, 4). Tako postavi v »pravo« luč sposobnosti (nekdanjega) avstro-ogrskega podoficirja, ki je v črnogorski vojski napravil bliskovito oficirsko kariero, ker je črnogorski kralj bolj zaupal njemu, nekdanjemu sovražnemu podoficirju, kot sposobnostim stotnika zavezniškega angleškega generalštaba.

Oficirji na položajih so mnenja, da se na fronti ne dogaja nič pomembnega, da pa pred izgubami ne bodo varni, dokler se bodo Črnogorci šli gverilsko vojno iz ozadja, kar je njihova prednost. Toda možje, *»ki že petnajst mesecev živijo v luknjah v zemlji in nobenega jutra ne vedo, ali bodo zvečer še živi, pravijo, da to ni nič pomembnega«* (Schalek, 1915c, 4). Schalekova se trudi ubesediti tisto, kar jo v zvezi z vojno na splošno fascinira. To so anonimni ljudje na položajih, ki jih nikoli nihče nič ne vpraša, katerih junaštev ne bo nihče zapisal in opeval svojim in poznejšim rodovom v spomin. Njim hoče dati glas, kajti oni so tisti, ki ustvarjajo zgodovino.

Razmere so obupne, obiskani kraji uničeni in izropani, uničena je vinogradniška šola v Lastvi, uničena visoko ležeča zdravilišča. Bivališča oficirjev na terenu nimajo stojne višine, vojaki prebivajo v podzemnih luknjah. *»Lesena kočica komandanta na vrhu prosto stoječega griča nosi veličastni napis 'Podganja palača'. V njej so postelja, stol, miza, vojaški kovček – in podgane.«* (Schalek, 1915c, 4). Črnogorski položaji so oddaljeni borih 500 m, tako da je videti nasprotnikove premike na Ilinem Brdu. Najhujši so kamni, ki jih mimogrede sprožiš v plaz, ki je veliko hujši od granat.

O tem, da je bila vojna dopisnica na tem položaju začetek novembra 1915, čeprav tega v člankih v NFP ne omenja, priča skopo poročilo avstro-ogrške vojske z jugovzhodnega bojišča z dne 6. novembra 1915, kjer so omenjeni isti kraji, kot jih omenja Schalekova: *»Avstro-ogrške sile, ki se bojujejo na črnogorski meji so včeraj vzhodno od Trebinja v jurišu zasedle Ilino Brdo in s tem predrle glavni črnogorski položaj«* (Stahlgewitter, Die montenegrinische Hauptstellung durchbrochen. Südöstlicher Kriegsschauplatz).

O konkretnih bojih na konkretnih položajih Schalekova tudi pozneje ne poroča. Ne poroča o zmagah in uspehih domače vojske, kar bi današnji bralec pričakoval.

O tem je takrat kratko in jedrnatno poročala avstro-ogrška vojska sama v poročilu z dne 25. novembra 1915: »Črnogorci so bili vrženi nazaj tudi vzhodno od Foče. Jugozahodno od Sjenice smo prekoračili črnogorsko mejo.« (Stahlgewitter, Die montenegrinische Grenze überschritten. Südöstlicher Kriegsschauplatz). Še zlasti pa ne piše o tem, kar je bilo dodano armadnemu poročilu o zajetih vojaki in orožju v Srbiji in je bilo tesno povezano z boji na črnogorski meji: »Ob včerajšnjem zavzetju Mitrovice so c. in kr. enote zajele 10000 Srbov ter zaplenile 6 možnarjev, 12 poljskih topov, številne vozove, vse vrste municije, 7 lokomotiv, 138 vagonov in veliko drugega vojnega orodja.« (Stahlgewitter, Die montenegrinische Grenze überschritten, Südöstlicher Kriegsschauplatz).

Schalekova ne poroča niti o sovražnih izgubah ali ujetnikih, katerih število je šlo v tisoče. Dne 18. decembra 1915, tri dni po objavi zadnjega poročila dopisnice s črnogorskega bojišča, jih je bilo že 13.500 (Stahlgewitter, Balkankriegsschauplatz). Svoje poročilo konča, prav nič spektakularno, z resnobnim nagovorom bralcev:

Tudi če vojno poročilo z naše črnogorske fronte pravi: 'Položaj je nespremenjen', bi se moral tudi tokrat vsakdo v zaledju spoštljivo spomniti enot, ki se med kamni borijo proti kamnom, branijo kamne in kamne osvajajo. (Schalek, 1915c, 4).

Črnogorci se niso takoj vdali, čeprav so se njihove izgube že dale slutiti. Kralj Nikola I. je zapustil prestolnico svoje države, vendar v svoji delovni sobi ni pozabil obesiti portreta cesarja Franca Jožefa I., kar naj bi izkazovalo njegovo nepretrgano spoštovanje avstrijskemu monarhu. Dne 11. januarja 1916 so enote c. in kr. 47. pehotne divizije zavojevale 1749 m visoki Lovćen, ki se je strmo dvigal južno od Kotorskega zaliva. Dva dni pozneje so črnogorski oficirji izročili avstro-ogrskim kolegom na roko napisano pismo kralja Nikole I. cesarju Francu Jožefu. Črnogorski monarh je prosil za ustavitev sovražnosti in za časten mir. Vendar je bil to račun brez krčmarja, saj se je nekaj črnogorskih enot na lastno pest hotelo boriti dalje. Dne 23. januarja je prišlo do brezpogojne kapitulacije Črne Gore. Kralj in vlada sta zbežala, toda pred tem zaukazala nadaljevanje uporov. Vojska je predala orožje ali pa pobegnila v Albanijo. S strani avstro-ogrške vojske zajeti črnogorski ujetniki se niso hoteli vrniti v domovino, ki je bila gospodarsko in vojaško uničena (Rauchensteiner, 2013, 508–510). Toda o tem so poročali drugi, Schalekova se je pripravljala na odhod na Soško fronto.

ZAKLJUČEK

Avstrijska novinarka in vojna dopisnica Alice Schalek je s fronte na črnogorski meji poročala o tistem, kar je videla, kar je smela ali hotela povedati. Njeni članki so napisani v duhu uradne politike njene države. Kljub temu niso tako nekritični, kot so ji nenehno očitali in tudi ne namenjeni poveličevanju vojne. Prav tako ne drži očitek, da je v vojnem času Schalekova opevala zgolj moška herojstva in zamolčevala aktivnosti žensk. O tem se da prepričati v obravnavanih člankih, pri čemer je treba izpostaviti, da

je seveda pisala več o moških kot o ženskah, morda tudi zato, ker so bili vojaki samo moški, ženske le izjemoma in še takrat nekakšen »nadomestek« kot na položajih na črnogorski meji ali pa kot sanitetnice in usmiljene sestre, ki so oskrbovale ranjence. Njena ambicija je bila, dati glas anonimnim vojakom, ki so v velikem številu trpeli in padali za dobro domovine. Brez njenih reportaž bi v našem spominu ostale zgolj oznake bitk ter imena vojskovodij, medtem ko bi boreči se ter trpeči vojaki in padli ostali ne samo brez glasu, marveč tudi zamolčani.

ALICE SCHALEK AT THE MONTENEGRIN BORDER

Mira MILADINOVIĆ ZALAZNIK

Institute Nova revija for the Humanities, Gospodinjska 8, Ljubljana, Slovenia

e-mail: mira.miladinovic-zalaznik@institut-nr.si

SUMMARY

Austrian journalist and war correspondent Alice Schalek reported from the frontline at the Montenegrin border about what she saw, what she wanted or was allowed to say. Her articles were written in the spirit of the official policy of her country. However, they are not as uncritical as has often been claimed and are not glorifications of war. As the discussed articles bear witness, it is also not true that Schalek praised only heroism of men and disregarded activities of women during wartime. Nonetheless, she wrote more about men than women, perhaps also because of the circumstance that soldiers were predominantly men, whereas women were only rarely enlisted, even then merely as “substitutes” on the frontline posts as it was the case at the Montenegrin border or as members of medical services and nurses tending to the wounded. Her ambition was to give voice to anonymous soldiers in great numbers suffering and dying for the benefit of homeland. Without her reports our memory would be inhabited only by designations of military engagements and names of commanders, whilst the fighting and suffering soldiers and victims would not only remain voiceless, but would be forgotten.

Keywords: Alice Schalek, Montenegrin border, King of Montenegro Nikola I. (Nikita), Neue Freie Presse, Karl Kraus, First World War, emancipation of women

VIRI IN LITERATURA

- Antoličič, G. (2017):** Avstro-ogrška vojska v senci vstopa Italije v prvo svetovno vojno. *Acta Histriae*, 25, 4, 899–918.
- Bajc, G. (2017):** Dieci mesi che sconvolsero la Venezia Giulia. Il Memorandum di Londra 1915: questioni storiografiche e dettagli terminologici. *Acta Histriae*, 25, 4, 825–850.
- Caccamo, F. (2008):** Il Montenegro negli anni della prima guerra mondiale. Roma, Aracne.
- Colpan, S., Kerekes, A., Mattl, S. & M. Orosz (ur.) (2015):** Kulturmanöver. Das k.u.k. Kriegspressequartier und die Mobilisierung von Wort und Bild. Frankfurt/Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, Peter Lang Verlag.
- Edinost.** Trst, 1876–1928.
- Goltschnigg, D. (2017):** »Kriegsberichterstatter« und »Friedensfreund«. Alice Schalek und Bertha von Suttner im Visier der *Fackel*. V: Lughofer, J. G. & M. Tvrđík (ur.): Suttner im Kontext. Interdisziplinäre Beiträge zu Werk und Leben der Friedensnobelpreisträgerin. Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 75–85.
- Hazemali, D. (2017):** The Battle of Galicia. The disintegration of the AustroHungarian Land Forces on the Eastern Front in the First World War, with special emphasis on the role of the Graz's III Corps and Slovenian soldiers. *Studia Historica Slovenica*, 17, 1, 161–196.
- Jenuš, G. (2017):** »Ljubi Bog, kako varovati, česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Mariboru slovenski značaj na dan!« Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 901–927.
- Kalka, J. (2003):** <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/alice-schalek-mutter-aller-schlechtreporter-gott-so-ein-krieg-193094.html> (datum ogleda 12. 8. 2017).
- Lughofer, J. G. (2010):** »Der Pazifismus ist geradezu der Überwinder des nationalen Chauvinismus«. Die Waffen nieder! aus interkultureller Perspektive. V: Lughofer, J. G. (ur.): Bertha von Suttner: Die Waffen nieder! Wien, Edition Art Science, 169–191.
- Magris, C. (1994):** Il mito asburgico nella letteratura austriaca moderna. Torino, Giulio Einaudi editore.
- Marburger Zeitung.** Maribor, 1862–1929, 1941–1945.
- Miladinović Zalaznik, M. (2016a):** Die Reporterin Alice Schalek an der Adria. *Acta neophilologica*, 49, 1–2, 127–138.
- Miladinović Zalaznik, M. (2016b):** Die Reporterin Alice Schalek bei der Isonzoarmee. *Zagreber Germanistische Beiträge*, 25, 271–290.
- Miladinović Zalaznik, M. (2017):** »Der Friede droht sich unabsehbar auszudehnen«. Bertha von Suttners Weg einer Pazifistin: V: Lughofer, J. G. & M. Tvrđík (ur.): Suttner im Kontext. Interdisziplinäre Beiträge zu Werk und Leben der Friedensnobelpreisträgerin. Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 195–213.
- Neue Freie Presse.** Dunaj, 1864–1939.
- ÖSA, Alice Schalek** – Österreichisches Staatsarchiv, Alice Schalek. <http://wk1.staatsarchiv.at/frau-im-krieg/alice-schalek/> (datum ogleda 2. 8. 2017).
- Rauchensteiner, M. (2013):** Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918. Wien, Köln, Weimar, Böhlau Verlag.

- Schalek, A. (1915a):** An der montenegrinischen Grenze. Neue Freie Presse, 14. 11. 1915, 2–3.
- Schalek, A. (1915b):** An der montenegrinischen Grenze. Von Avtovac nach Stepen. Neue Freie Presse, 11. 12. 1915, 1–4.
- Schalek, A. (1915c):** An der montenegrinischen Grenze. Von Bilek nach Lastva. Neue Freie Presse, 15. 12. 1915, 2–4.
- Schick, P. (1984):** Karl Kraus in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Schnitzler, A. (1983):** Tagebuch 1913–1914. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Schriftsteller im Rundfunk – Autorenauftitte im Rundfunk der Weimarer Republik 1924–1932** – <http://www.dra.de/rundfunkgeschichte/schriftsteller/autoren.php?buchst=S&aname=Alice+Schalek> (datum ogleda 2. 8. 2017).
- Stahlgewitter, Balkankriegsschauplatz** – http://www.stahlgewitter.com/15_12_18.htm (datum ogleda 10. 8. 2017).
- Stahlgewitter, Die montenegrinische Hauptstellung durchbrochen. Südöstlicher Kriegsschauplatz** – http://www.stahlgewitter.com/15_11_06.htm (datum ogleda 11. 8. 2017).
- Verginella, M. (2015a):** Ženske v vojni in o véliki vojni. Prispevki za novejšo zgodovino, 55, 2, 45–70.
- Verginella, M. (2015b):** Displacement and cultural borders in the Great war. Bitterness of the refugee experience in the native country or abroad. Acta Histriae, 23, 3, 357–376.
- Wikipedia, Alice Schalek** – https://de.wikipedia.org/wiki/Alice_Schalek (datum ogleda 12. 8. 2017).
- Wikipedia, Attentat von Sarajevo** – https://de.wikipedia.org/wiki/Attentat_von_Sarajevo (datum ogleda 1. 8. 2017).
- Wikipedia, Presseclub Concordia** – https://de.wikipedia.org/wiki/Presseclub_Concordia (datum ogleda 2. 8. 2017).
- Žitko, S. (2016):** Avstrijsko Primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861–1914). Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Inštitut IRRIS, Libris.
- Živojinović, D. R. (2014):** King Nikola and the territorial Expansion of Montenegro. Balcanica, 45, 353–368.